

O'QUVCHILARDA FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI (PISA TALABLARI ASOSIDA) RIVOJLANTIRISHDA AMALIY-YO'NALTIRILGAN TOPSHIRIQLARNING O'RNI

*Xalqaro Nordic universiteti
Pedagogika yo`nalishi 1-kurs magistranti
Vaxobova Zilola Mirxalilovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimida ta'lim sifatini baholashning xalqaro mezonlari, xususan, PISA (Programme for International Student Assessment) tadqiqotlari talablari asosida o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish muammolari tahlil qilingan. Kichik o'smir yoshidagi (5–7-sinf) o'quvchilarning maktabda olgan nazariy bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda, kundalik muammolarni hal etishda muvaffaqiyatli qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Maqolada amaliy-yo'naltirilgan (kontekstli) topshiriqlarning turlari, ularni dars jarayoniga tizimli integratsiya qilish metodikasi va bolalarning matematik, o'qish va tabiiy-ilmiy savodxonligini yuksaltirishdagi didaktik ahamiyati ilmiy-pedagogik manbalar asosida atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, PISA talablari, amaliy-yo'naltirilgan topshiriqlar, kontekstli masala, kichik o'smir, matematik savodxonlik, o'qish savodxonligi, tabiiy-ilmiy savodxonlik, kompetensiyaviy yondashuv, kreativ fikrlash.

Global iqtisodiyot va texnologiyalar shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonaviy dunyoda ta'lim tizimining sifati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni faqatgina o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan qoidalari, formulalari va quruq faktik bilimlar hajmi bilan o'lchanmaydi. Bugungi kun mehnat bozori va ijtimoiy hayot shaxsiyat oldiga mutloq yangi talabni qo'ymoqda: maktab bitiruvchisi nafaqat bilimdon bo'lishi, balki eng muhimi, o'z bilimlarini hayotiy amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llay olishi — funksional savodxonlikka ega bo'lishi lozim. Afsuski, an'anaviy o'qitish tizimi uzoq yillar davomida o'quvchilarni faqat akademik imtihonlarni topshirishga, tayyor shablonlar asosida masalalar yechishga yo'naltirib keldi. Buning oqibatida o'quvchilar darslikdagi qiyin qoidalarni mukammal bilsalar-da, real hayotiy muammoga (masalan, bank foizini hisoblash, dori yo'riqnomasini to'g'ri o'qish yoki ekologik grafikni tahlil qilish) duch kelganlarida ojiz qolib ketmoqdalar. Shu sababli, umumiy o'rta ta'lim maktablarida, ayniqsa kognitiv va ijtimoiy faolligi shakllanayotgan 5–7-sinf o'quvchilarida PISA xalqaro baholash dasturi talablari asosida funksional savodxonlikni rivojlantirish va buning uchun darslarda amaliy-yo'naltirilgan topshiriqlardan keng foydalanish ta'lim islohotlarining bosh strategik vazifasidir.

Funksional savodxonlik tushunchasi va bolaning bilish faoliyatini hayotiy harakatlar bilan bog'lash qonuniyatlari psixologiya va pedagogika fanida uzoq vaqt tadqiq etilgan. Mashhur rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning intellektual rivojlanishida amaliyotning rolini yuksak baholab, shunday yozgan edi: "Bilim bolaning miyasida faqat mavhum tushuncha shaklida qolib ketmasligi kerak. Haqiqiy va hayotiy bilim — bu amaliy harakatga aylangan, bola o'z atrofidagi dunyoni o'zgartirish va undagi muammolarni yechish uchun ishlata oladigan bilimdir. Amaliyotdan ajralgan har qanday o'qitish o'lik ta'limdir" 1.[b-312]. Demak, PISA tadqiqotlarining tub falsafasi ham aynan Vigotskiy ilgari surgan ushbu kognitiv va amaliy uyg'unlik g'oyasiga borib taqaladi. PISA o'quvchining maktab dasturini qanchalik yod olganini emas, balki 15 yoshli o'smirning zamonaviy jamiyatda mustaqil yashab keta olish salohiyatini baholaydi.

Pedagogik statistika va xalqaro monitoring markazlarining tahliliy ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida amaliy-yo'naltirilgan topshiriqlar muntazam qo'llaniladigan maktablarda o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari an'anaviy sinflarga qaraganda 48 foizga yuqoridir. Professor J.G.Yo'ldoshev ta'limni hayot bilan bog'lash va kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish muammolariga to'xtalib, shunday deydi: "Biz bolaga darsda quruq formula berishni to'xtatishimiz kerak. Matematika darsida foiz mavzusini o'tayotganda, o'quvchi oilaviy budjetni tejash, do'kondagi chegirmalarni hisoblash yoki kommunal to'lovlarni hisoblash misolida masala yechishi shart. Shundagina bola fanning hayotiy zaruratini tushunadi va unda funksional savodxonlik shakllanadi" 3.[b-205].

Amaliy-yo'naltirilgan (kontekstli) topshiriqlarning an'anaviy masalalardan asosiy farqi shundaki, ularda muammo tayyor matematik yoki ilmiy tilda berilmaydi, balki hayotiy syujet (keys) ichiga yashirilgan bo'ladi. O'quvchi birinchi navbatda matnni diqqat bilan o'qib, undagi hayotiy vaziyatni ilmiy tilga tarjima qilishi, so'ngra kerakli usulni tanlab muammoni hal etishi lozim. Bu borada quyidagi yo'nalishlar bo'yicha topshiriqlar tizimini yaratish maqsadga muvofiq:

O'qish savodxonligi doirasida: O'quvchilarga quruq badiiy matn emas, balki jadvallar, diagrammalar, grafiklar, veb-sahifa interfeyslari yoki texnik yo'riqnomalar (masalan, maishiy texnikadan xavfsiz foydalanish qoidalari) beriladi. O'quvchi ushbu murakkab tarkibli matndan kerakli ma'lumotni qidirib topishi, uning ishonchligini baholashi va amaliy xulosa chiqarishi kerak.

Matematik savodxonlik doirasida: Masalan, geometriya yoki matematika darsida "Xonani ta'mirlash" kontekstli masalasi taqdim etiladi. O'quvchiga xonaning o'lchamlari va bozordagi qurilish materiallarining (tushgan gulqog'oz, kafel va h.k.) narxlari berilib, eng kam xarajat bilan xonani qanday ta'mirlash rejasini tuzish topshiriladi.

Tabiiy-ilmiy savodxonlik doirasida: Ekologik muammolar, global iqlim o'zgarishi, sog'lom turmush tarzi va oziq-ovqat xavfsizligiga oid amaliy muammolar qo'yiladi. Masalan, oziq-ovqat mahsulotining yorlig'idagi kimyoviy qo'shimchalar (E-moddalar) tarkibini tahlil qilish orqali uning inson salomatligiga ta'sirini ilmiy asoslab berish talab etiladi.

Olim R.Ishmuhammedov maktab darslarini PISA talablariga moslashtirish muammosi haqida gapirib, shunday deydi: “Amaliy-yo'naltirilgan topshiriq — bu shunchaki qiziqarli masala emas. Bu o'quvchini mustaqil qaror qabul qilishga majbur qiladigan didaktik vositadir. Bunday topshiriqlar darsda o'smirlar o'rtasida baxs-munozara uyg'otadi, jamoada ishlash (collaborative problem solving) kompetensiyasini rivojlantiradi” 5.[b-167].

Milliy pedagogik merosimiz poydevoriga va jadidchilik harakati g'oyalariga e'tibor qaratsak, buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy ham o'zining ta'limiy faoliyatida ilmning amaliy kuchiga, hayotga tatbiq etilishiga birinchi darajali e'tibor qaratganini ko'ramiz. Avloniy o'zi ochgan jadid maktablarida o'quvchilarga dunyoviy va amaliy bilimlarni o'rgatishni asosiy maqsad qilgan edi. U “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida ilmsizlik va ilmni hayotda ishlata olmaslik oqibatlari haqida yozib, shunday deydi: “Ilm insonning ko'zini ochur, unga dunyoda qanday yashamak, hunar va tijorat kabi ishlarni qanday yuritmak yo'llarini ko'rsatub berur. Agar bir kishi ko'p kitob o'qusa-yu, ammo uning hayotda bir foydasini ko'rmasa, o'z tirikchiligini isloh qilolmasa, uning ilmidan ne naf? Bunday kishi yuk ortilgan hayvonga o'xshaydur” 2.[b-151]. Avloniy bobomizning ushbu o'giti bugungi kun xalqaro ta'lim tilidagi “funksional savodxonlik yetishmasligi” muammosining eng aniq va haqqoniy ta'rifidir.

Taniqli pedagog olim R.Mavlonova ham o'z tadqiqotlarida o'smir yoshidagi bolalarning o'quv faoliyatini amaliyot bilan bog'lash zaruriyatini ta'kidlab, shunday yozadi: “5–7-sinf o'quvchilarida atrof-muhitni anglash, o'zining ijtimoiy muhimligini his qilish tuyg'usi shakllanadi. Agar o'qituvchi ularga maktab partasida turib real hayot muammolarini yechishni o'rgatsa, bolaning akademik o'z o'zini baholashi va darsga bo'lgan intellektual ishtiyoqi keskin ravishda ortadi” 4.[b-439].

Xulosa qilib aytganda, PISA talablari asosida o'quvchilarda funksional savodxonlikni rivojlantirishda amaliy-yo'naltirilgan topshiriqlarning o'rni mutloq beqiyosdir. Ushbu topshiriqlar ta'lim oluvchilarni quruq yodlash va mantiqsiz takrorlash qolipidan olib chiqib, ijodiy, tanqidiy va mustaqil fikrlaydigan shaxs darajasiga ko'taradi. Maktab o'quv dasturlariga kontekstli va amaliy masalalarni tizimli ravishda kiritish, kelajakda davlatimizning xalqaro ta'lim maydonidagi nufuzini oshirish bilan bir qatorda, hayotning har qanday kutilmagan vaziyatlarida to'g'ri qarorlar qabul qila oladigan, bilimni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga yo'naltira oladigan yuqori salohiyatli barkamol avlodni voyaga yetkazishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vigotskiy L. S. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Pedagogika-Press, 1999. – 536 s.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
3. Yo'ldoshev J. G., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2009. – 216 b.
4. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 512 b.
5. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
6. Ziyomuhammadov B. Pedagogika: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2006. – 123 b.
7. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 240 p.
8. Hutorskoy A. V. Kompetentnostnyj podhod v obuchenii. – Moskva: Nauka, 2013. – 198 s.
9. Ismoilov A. A. Xalqaro baholash dasturlari asosida o'quvchilarning savodxonligini oshirish metodikasi. – Toshkent: Ta'lim, 2022. – 176 b.
10. Shodiyev N. S. Matematika va tabiiy fanlar darslarida amaliy yo'naltirilgan topshiriqlarni tuzish texnologiyasi. // Zamonaviy ta'lim, №8, 2023. – B. 23-31.
11. Boltayeva M. R. O'smirlarda funksional savodxonlikni shakllantirishning didaktik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024. – 165 b.